

Kazak Edebiyatı'nda Nazire Geleneği

Yerlan ALASHBAYEV*

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi / Received: 11 Şubat 2021 / 11 February 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 25 Şubat 2021 / 25 February 2021

(Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır.)

Öz: Dünya halklarının edebiyatları birbiriyle bağlantılı olduğu bilinmektedir. Bilakis Doğu ve Türk (Türki Halkların) Edebiyatları birer altın köprüler halindedir. Bu köprüler geleneklere ulaşmış, önce kendi bünyesinde gelişmiş ve diğerinde zirvesini bulmuştur. Edebiyat tarihinde ehemmiyet taşıyan ve sonrasında uzun bir iz bırakmış olan *nazire geleneği* bu olguya büyük kanıttır. Kaynağı Arap efsanelerinden meydana gelen ve nazire geleneği çerçevesinde XIX. asrın son çeyreği ile XX. asrın başlarında yazılan eserler Kazak Edebiyatı'nda da yer almıştır.

***Dr. PhD,** Uluslararası Kazak Türk Üniversitesi Filoloji Fakültesi, Türk Filolojisi Bölümü, Türkistan / KAZAKİSTAN. e- mail: yerlan.alashbayev@ayu.edu.kz, Orcid No: 0000-0003-0959-5787
DOI: 10.17932/IAU.TURKLUK.2015.011/turkluk_v07i1002

Özellikle Doğu Edebiyatı'nın klasik şiiri ve hikâye tarzı anlatımların Kazak Edebiyatı üzerine yaptığı tesiri önemli hususlardandır. Temeli eski tarihlere dayanan *nazire geleneği* Kazak Edebiyatı'nı konu, şekil, sanat, tarz ve dil bakımından daha zengin kılmıştır. Günümüzde ise diğer halkların söz sanatı ile Kazak Edebiyatı'nın asırlara uzanan bağlantısını, tarihini bilmek önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kazak Edebiyatı, nazire geleneği, şair, aşk şiiri, doğu*

The Nazire Tradition in Kazakh Literature

It is known that the literatures of the peoples of the world are interconnected. On the contrary, the Eastern and Turkish (Turkic Peoples) Literatures are each in the form of golden bridges. These bridges have reached the traditions, first developed within itself and found its peak in the other. The tradition of nazire, which is important in the history of literature and has left a long mark after, is a great proof of this phenomenon. Originating from Arab legends and within the framework of the tradition of Nazire, works written in the last quarter of the 19th century and the beginning of the 20th century also took place in the Kazakh Literature.

Especially the effect of Eastern Literature's classical poetry and story-style narratives on Kazakh Literature is one of the important issues. The Nazire tradition, which is based on ancient history, made Kazakh Literature richer in terms of subject, form, art, style and language. Today, it is important to know the centuries-old connection and history of Kazakh literature with the rhetoric of other peoples.

Keywords: *Kazakh Literature, nazire tradition, poet, love poem, east*

Giriş

Arap Edebiyatı Cahiliye devrinden beri bilinmekte olan nazire “başkasına ait bir hitabenin veya bir şiirin lafız ve anlam özelliklerinde yarışmak” olarak tanımlanmaktadır. Esasen geleneğin *nazire* sözcüğünden türemesi ve ortaya nazireler sonrası bir geleneğin devamı olması araştırmamızın söz konusudur. *Nazire*'nin sözlük anlamı “*örnek, karşılık*” demektir. Edebi kuramına ilişkin açıklaması “*Bir şairin manzum bir eserine (çok zaman gazeline) başka bir şair tarafından aynı vezin ve kafiyyede olmak üzere yapılan benzer*” demektir (Devellioğlu, 1999: 813). Yaygın anlamıyla söylersek, nazire daha çok şiirlerde görülür ve orijinal eserler kadar aynı vezin ve kafiye taşır. Çoğunlukla ilk kaleme alınan

eseri aşmak, yarışmak, bazen ise nazire eş değeriinde bir eser ortaya koymak ya da şaire ve esere duyulan ilgiyi ifade etmek amaçlanmaktadır (Durmuş, 2006: 455). En eski örnekleri olarak Ka'b b. Zühayr'ın "Banet Süâd" kasidesine olan nazireleri söylemek mümkündür. Bilhassa *nazire* sözcüğünün Arap edebiyatında teşekkül ettiği ve ilk örneklerinin kaleme alındığı başlangıç açısından anlaşılmaktadır.

İslam ve Arap efsanelerinden kaynaklanan nazire geleneği Araplardan geçerek Fars Edebiyatında gelişme çağını bulmuştur. Fars Edebiyatında *nazire* sözcüğünün karşılığı olarak "cevap" terimi kullanılmıştır. Daha doğrusu Fars şairleri kendilerinden daha önceki bir şairin ele aldığı konuyu cevap olarak nazmetmişler. Bir şiir veya manzumeye esas olan konu halk tarafından kabul görülüp beğenildiği takdirde, şairler söz söylemedeki yaratıcılıklarını ispatlamak, kendi edebî kudret ve kabiliyetini ortaya koymak amacıyla nazire yazmaya yönelmişler. Bu konuda diğer şairlerden kendilerini ayrı göstermek amacıyla güç kafiye ve redifler kullanmışlar. Hatta bir araya getirilmesi zor sözcükleri tercih ederek edebî sanatlara sık sık başvurmuşlardır.

Fars edebiyatının önde gelen temsilcileri bu konuda önemli yer tutmaktadırlar. Onlardan: Firdevsî (ö.1020) ve onun meşhur eseri "Şâhnâme"si ile özellikle Nizâmî-i Gencevî'nin (1150 ?-1214?) "Hamse"si bu türün en güzel

eserleri olduğundan bunlara çeşitli nazireler yazılmıştır. Nizâmî-i Gencevî'nin "Hamse"sini oluşturan mesnevilere aynı dönemde veyahut daha sonraki dönemlerde yaşamış olan Emîr Hüsrev-i Dihlevî (1253-1325), Molla Câmî (1414-1492) gibi ünlü şairler nazire düzenlemişler. Manzum eserlerin dışında örnek kabul edilen mensur eserlere de nazireler yazılmıştır. Bunlardan en önemlisi Sadî'nin (1193-1292) "Gülistân" eseridir. Onun yazıldığı tarihten itibaren birçok yazar ve şairin ilgisini çekmiş, gerek tertip gerekse muhteva ve üslûp açısından nazireleri kaleme alınmıştır (Çiçekler, 2006: 458). Bunlar arasında Molla Câmî'nin "Bahâristan"ı, Güveynî'nin(1226-1283) "Nigâristan"ı sayılabilir birer eserdir.

Nazire Türk Edebiyatı'nda "tanzir, tanzir etmek, nazire deme, cevap deme, cevap verme ve tetebbu" gibi tabirlerle karşılanmaktadır. Divan şiirinde nazire yazma yaygın bir gelenektir. Dolayısıyla her nazım biçiminde şiirler tanzir edilirken, *nazire* en çok *gazel* ve *mesnevi* şekillerinde kaleme alınmıştır. İran Edebiyatı'nda bağımsız bir nazım özelliği taşıyan *gazel*, tasavvufun etkisiyle sofiyâne ve hâkimane konuları ile bu tarzın gelişmesini sağlayarak, tüm nitelik şekilleriyle Türk Edebiyatına geçmiştir (Mermer, 2010: 90). "Gazel beyitlerle ve aruzun her kalıbıyla yazılmaktadır. Beyit sayısı şairin isteğine ve gazelin anlam bütünlüğüne göre 5-15

arasında ve bazen bu rakamlar azalmaktadır. Nazirelerin gazel üzerine yoğunlaşmasının nedeni gazelin klâsik dönem şairlerinin şiir yeteneklerini ispatlamak için en yatkın tarz olmasındandır. Bir yandan da bir şiire nazire yazmak, o şiirin beğenildiğini ve şairane verilen değeri ifade etmesinden kaynaklanmakta olduğundadır. Mesnevi nazım biçimini ise bilhassa Nizâmî-i Gencevî'nin "Hamse"sine özenme ve nazire yazmanın Türk şairleri arasında âdeta bir gelenek haline gelmesinde aranması gerektiği ileri sürülmektedir (Köksal, 2006: 456). Dolayısıyla Türk Edebiyatı'nda mümtaz ve müstesna bir yere sahip olan Nizâmî-i Gencevî; Mahzenü'l-esrar, Husrev ü Şirin, Leyla vü Mecnun, Heft Peyker, İskendernâme adındaki beş mesneviden oluşan hamsesiyle mesnevi sahasında başlı başına bir ekol yaratmıştır. Onun Mahzenü'l-esrar ve Leyla vü Mecnun mesnevisine İran, Çığatay ve Anadolu sahasında pek çok nazire kaleme alınmıştır (Aksoyak, 1996: 182).

XV. yüzyılda Altınordu Devleti yıkıldıktan sonra, o topraklarda ayrı ayrı küçük hanlıklar kurulmuştur. Bu dönemde Kazak Hanlığı da kurulmuş ve bir halk olarak kalıplaşma süreci başlatmıştır. Kazak Edebiyatı bünyesinde eskilerden beri devam eden, ata miras sözlü geleneğin ürünleri; kahramanlık destanlar, aşk efsaneleri vb. türlerinde âşık tarzı "akın-jırav" temsilcileri tarafından XIX. yüzyılın ortalarına

kadar devam etmiştir. Dolayısıyla Kazak Edebiyatı özellikle sözlü ürünleri bakımından edebî verimlere zengindir. XX. yüzyılın başından itibaren bu verimler Kazak sahası yazılı edebiyat geleneğinin temellerini oluşturmuştur. Yazılı edebiyat oluşumu sürecinde Doğunun vazgeçilmez meşhur eserleri Kazak edebiyatına yeni ufuklar kazandırdı.

1. Statü Meselesi

Dünya edebiyatları belli bir aşamada birbirlerine konu, motif, söz varlığı, anlatım geleneği gibi etkiler bırakmışlardır. Dolayısıyla edebiyatın söz sanatları etkisinin teorik yanı, incelenmesi gereken aktüel meselelerdendir. Özellikle Doğu Edebiyatı'nın klasik şiiri ve hikâye tarzı anlatımların Kazak Edebiyatı üzerine yaptığı tesiri önemli hususlardandır. Ancak Doğu Edebiyatı'nın etkisi ile Kazak söz sanatında meydana gelen *nazire geleneği* üzerine günümüzde yeterince alan araştırması yapılmamıştır. Kazak Edebiyatı'nın kalıplaşmasına temel olan kaynaklardan biri de Doğunun klasik şiiri olduğu malumdur. Temeli eski tarihlere dayanan *nazire geleneği* Kazak Edebiyatı'nı konu, şekil, sanat, tarz ve dil bakımından daha zengin kılmıştır. Günümüzde ise diğer halkların söz sanatı ile Kazak Edebiyatı'nın asırlara uzanan bağlantısını, tarihini bilmek önem taşımaktadır. Oysaki Kazak Edebiyatı ile Doğu Edebiyatı arasındaki manevi köprü ilişkisi nazire geleneği sayesinde gerçekleşmiştir. Fakat Kazak

Edebiyatı'nda söz sanatı yapma yöntemleri sayılan nazire geleneğinin kalıplaşması, gelişmesi, kaynakları gibi meseleleri daha da araştırılmalıdır. Üstelik meselenin edebiyat teorisi, tarihi ve eleştirilmesi bakımından etraflıca inceleme gerektirdiği gibi, eksikliği de giderilmeli düşünceindedyiz. “Çünkü nazire geleneği şartları altında kaleme alınan birçok eserlerimiz günümüzde sadece aktarma ürünü olarak ele alınmakta ve öyle kabul edilmektedir. Oysa nazire geleneği çerçevesinde Kazak topraklarına uygun bir şekilde kaleme alınan, derin ideolojik içeriğe sahip olan eserler ve söz sanatı daha ileride olan Kazak şiir örnekleri vardır. Ancak aktarma düşüncesi ile edebiyat tarihinde kendine has yerini bulamamıştır” (Kelimbetov 2000, 203).

Doğu'nun klâsik şiirine has olan nazire geleneğinin Kazak Edebiyatı'ndaki yerini araştırmanın önemi, onun diğer halkların söz sanatı doğrultusunda asırlar boyunca yapılan bağlantısının başlangıcını tespit etmektir. Onu edebiyat tarihi, teorisi ve tenkidi doğrultusunda araştırma yapıldığında birçok meseleler gün ışığına çıkarılacağı şüphesizdir. Onu adeta Türk edebiyatı geleneksel incelemeleri kullanılarak dilimizin zengin kaynaklarına ulaşabileceğimiz söz konusudur. Dolayısıyla nazire geleneğinden bahsederken, ele alınan ve bu gelenek devamı sayılan eserleri muhtevası bakımından incelenmesi çerçevesinde geleneksel edebi yöntemlerin

uygulanması şarttır. Müellifin iç dünyası eserin içinde gizlidir. Onun sanatlara başvurduğu muhakkaktır. Dolayısıyla bu aşamada kullanılacak yöntemler metni tetkik, tahlil ve tenkit etmek, metni şerh etmek, mazmunlar ve edebi sanatların tespitini yapmak onun mahiyetini anlamaktır. Bazı durumlarda ihtiyaç duyulduğu metinlerin tamiri de ele alınarak incelenmesi gerekmektedir.

2. Doğu Klâsik Şiirinin Kazak Edebiyatı'na Etkisi

Kazak Edebiyatının kalıplaşmasına esas kaynak olan etmen Doğunun klâsik şiiridir. Onun Kazak şiirine etkisi iki çeşit yolla gerçekleşmiştir. Birincisi *dini kıssa hikâyeleri, efsaneleri, masalımsı kaynaklı ürünleri* etkisinde kaleme alınan Kazak (kıssa) destanlarıdır. Dini kıssalar Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber Hadisleri, Peygamberler tarihinden meydana gelen hikâyelerden oluşan eserlerdir. “Bozjigit”, “Jüsip Zılıha”, “Totı-name”, “Munlık-Zarlık”, “Seyfûlmâlik” vb. bu tür ürünlerdendir. Diğeri ise Hafız, Firdevsî, Nizâmî, Fuzûlî, Nevâî gibi şairlerin eserlerinden esinlenen nazire geleneği ile yazılan Kazak Edebiyatının öz ürünleridir. Bu geleneği Kazak topraklarında canlı tutmaya çalışan Orazmolda Jüsipulı (1814-1875), Madeli Jüsipkoja (1816-1888), Şadi Jangirulı (1855-1933), Şakarim Kudayberdiulı (1858-1931), Turmağanbet İztilevulı (1882-1932) gibi biricik ilk temsilcileri ve Kazak şairleridir. Bağımsızlık öncesi ve sonrası bu alanda

birçok araştırma çalışmaları yapılmıştır. Onların başında M. Avezov, A. Derbisaliyev, Z. Ahmetov, N. Kelimbetov, A. Kıravbayeva vb. gibi bilim adamlarını sayabiliriz. Araştırma esnasında gelenek çerçevesine bağlı kalan, İslam kaynaklarıyla beslenen Doğu Edebiyatı ve bünyesinde yetiştirdiği şairler eserlerini basit halk arasından meydana gelen konuları işledikleri söz konusu olmuştur. “XIX. asra kadar daha çok sözlü edebî ürünleri verilmiştir. Basılı eserler ise 1807 yılından itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Rus emperyalizmi ve vatanın işgal edilmesi sebebiyle ümitsizliğe kapılan halkın moral değerleri savunan, telkin eden eserlere gereksinim duyuluyordu. Çarlık Rusya'sı ile Sovyetler Birliği yöneticilerinin uyguladığı emperyalizmin bir aracı olmak üzere ortaya atılan ve gerçekleştirilen politikaları sonucu Kazak Türkleri de geçmiş yıllardan daha fazla yazılı ürünler vermiştir. Bu dönemde halk için yazılan edebî eserleri de millî bir refleks olarak görmekteyiz” (Akar 2011, 32-33). XIX. asrın son çeyreği ile XX. asrın başında şeklini milli nazım biçimiyle kaleme alınan bu tür eserler, Kazak Edebiyatının başlangıç tarihinde yer aldılar. Milli nazım biçimi 11'li hece ölçüsü ile, dörtlükler hâlinde ve her biri kendi içinde *aaxa* şeklinde kafiyelenmiş vaziyette olup, özellikle geniş halk kitlelerine hitap eden “basit plânlı, İslâm tarihi, aşk, insanlık temalı halk hikâyeleri (kıssa-destan türü) eserler meydana gelmiştir”

(Akar 2010, 31). Manzum eserler ve bu türe “halk tipi mesnevileri, basit plânlı mesneviler” demekle beraber terimin Kazakistan edebiyat tarihçileri tarafından kullanılmakta olduğu bilinmektedir. Bilindiği üzere halk edebiyatının etkisi ile dörtlüklerle yazılan eserler *münâcât*, *naat* ile başlamaktadır ve bu haliyle tam olarak edebî geleneklere uygun bir mesnevî örneği ortaya koymaktadırlar. Ancak en önemlisi edebiyatın altın hazinesine edebi gelenek ile yeni teliflerin kazandırılmış olması çok önem taşımaktadır. Böylece Doğunun şiiri sayesinde söz sanatında, yeni bir özgü eserler yaratma çığırını açılmıştı. Nazire geleneğini derinlerden benimseyen Kazak şairler, edebi yöntem ile eski edebiyat ve çağdaş edebiyatın arasında kopmuş olan bağları yeniden bağlamaya çalıştılar. Oysaki Kazak Hanlık döneminden bu yana sözlü edebiyat geleneği devam ederken, yazılı edebiyat çoktan aksamıştı.

Doğu Edebiyatının Kazak şairlerine etkisini bu dönemde halk için yazılan, basit edebî eserlerin millî kimlik taşıma çabasında ve dönem gereği külfetine katlanma durumunda olduğunu görmek mümkündür. XX. asrın ortalarında Sovyet Komünist Parti siyasi ideolojik kararı sonucu politikaları kapsamında Müslüman Türk halklarını Doğunun dil ve edebiyat düşüncesinden tamamen uzaklaştırmayı hedeflemiştir. “Sosyal bilimler alanında doğunun düşünce tarzı ve dinî unsurlarını içeren her türlü

düşünce, fikir, araştırma, hatta atıflara bile yasak konulmuştur. Dolayısıyla İslam düşüncesi ve yaratılış felsefesi gibi meselelerin ele alınması kısıtlanmıştır. Ancak bazı sanatkâr şairler sanatını icra ederken Sovyetlerin temel ideolojisine pek bağlı kalmamışlar” (İbragim 2010, 280).

Kazak edebî dilin temsilcisi, klâsik şair **Abay Kunanbayulu** (1845-1904) nazire geleneğini derinden benimsemiştir. Medreseden aldığı Farsça ve Arapça bilgilerle yetinmeyip Çağatayca yazılmış pek çok eserlerle tanışmış, tarihi açıdan bakılınca Doğu edebiyatından etkilenmiştir (Avezov, 1959). Bu açıdan öncelikle şairin gençlik yıllarında yazdığı “Şığıs akındarınşa” (Doğu şairleri tarzında) konulu şiiri bir deneme örneği sayılabilir:

“Yüzi rä¹vşan, közi gävhar!

Läğildek bet üşi ähmär

Tamağı kardan äm bihtär

Kaşın kudrät, kolı şigä”

(Kunanbayev, 1957: 13)

[Yüzü rüşen, gözü gevher

L'al dek yüz üçü ahmer

Damağı kardan hem Bihter

¹ Kazak Dilinde “a ve e” arasında bir ses.

Kaşın kudret kolu şığa ...]

Bu ikinci dörtlükte ise Doğunun usta şairleri Rudekî, Hayyâm, Hafız'a özendiği görülmektedir:

“Fuzuli, Şâmsi, Säyhali

Navai, Sağdi, Firdovsi

Hoja Hafız bu hammâsi

Medet ber ya şağir-i färyad”

(Kunanbayev, 1957: 12)

[Fuzûlî, Şemsî, Seyhalî

Nevâî, Sa'dî, Firdevsî

Hoca Hâfız bu tamamı

Medet ver yâ şa'ir-i feryâd]

“Älifbi” olarak adlandırdığı şiiri Arap alfabesinden harfleri sevgilinin güzelliğine benzetilmesi bakımından Nevaî tarzı şiirlerindedir. “Bilimdiden şıkkan söz” şiiri ise “aruz” vezni denemesidir. İlk dörtlüğü kafiyeye örgüsüne göre ve 7'li hece ileler. Sonraki dörtlükler ise aruz vezniyle yazılmıştır ve Doğu edebiyatı izlerinin bir somut göstergesidir. Şair halk edebiyatı ve kültüründen yararlandığını ve eserlerini geliştirdiğini konu bakımından net açıklamaktadır. Ayrıca şairin diğer “poem” olarak belirttiği şiirleri Nizâmî'nin “İskendernâmesi”ne, Dihlevî'nin “Âyine-i İskenderî”ne

benzemeyen unsurları barındırsa da ancak doğu kùltüründen esinlenen “Eskendir”, “Masđut”, “Äzim äñgimesi” (Kunanbayev Őıđarmaları, 1957: 259-282) gibi halk edebiyatı tarzı hikâyelerini ortaya koymuŐtur.

Eski edebiyat temsilcileri ve kitabî Şairler olarak tanınan **Orazmolda Jùsipulı**, Firdevsî'nin “Őehname”sini ilk Kazakçaya tercüme eden Őairdir. Şehnâme'yi esas kaynağından sade bir dille aktarmıŐ olması ve eserin son kısmına efsanevî hikâyelere yer vermesi yönünden önem arzu etmektedir. **Şadi Jañgirulı**, ise Doğunun klâsik edebiyatının nazire yazma geleneğini iyi bilen, Şiirlerinde öğretici konularda baŐarı gösteren, muhtevası ve tarz bakımından yeni ve öz eserler veren Őairdir. Onun genel olarak aşk, sosyal hayat, insanlık davranıŐlarını anlatan “Nazım Çähar DärüviŐ (Dört Dervif)” destanı zamanının öğretici, öđüt verici bir eseridir. Şair Hiromî'nin “Nazm-ı Çehar Dervif” konulu eserinden etkilenerek yazdđını ve Hiromî'den önce Hüsrev-i Dihlevî tarafından ele alındđını söylemektedir. Ancak Şair eserinin giriş ve sonuç kısımlarında muhtevasını diğer Şairlerin manzumelerinden farklı olduğunu vurgulamaktadır (Kelimbetov, 1974: 24):

*“...Kıssanıñ barŐası häm edi mäŐhür,
BirneŐe nuskalarda aytılpdür.*

...Men sonan körüp kıssa kıldım,
Tıñdağan zeriger dep kıska kıldım.”

[Kıssanın bütünü hem idi meşhur
Birçok nüshalarda söylenmektedir
Ben onları görüp kıssa yazdım
Dinleyen sıkılmasın diye kısa yazdım.]

İnsanlığa sevgi ve geleneksel unsurları taşıyan, hakikat, dürüstlük için mücadele veren iki aile ve iki sevdalı hakkında yazılan “Hikayat Väräka-Külşe” diğer bir manzume örneğidir. Genel anlamda edebi sanatlarla ve benzetme yolu ile kaleme alınan Şadi'nin ikinci büyük bir eseridir. Şair “Hikayat Kamarzaman”, “Hakimtaydın Hikayası” manzum eserlerinin basit bir *tercüme* olmadığını, şairlerin ifade dünyası bakımından meydana gelen nazire geleneği gereği halk tipi bir *mesnevi* olduğunu ileri sürmektedir. Bu eserleri ile bir şair diğer şairden daha üstün olduğunun ispatı olarak nazire yazdığını (Kelimbetov, 2000: 254) söylemektedir. **Turmağanbet İztilevulı**'nın Firdevsî'nin Şehnâmesinden etkilenerek kaleme aldığı Kazak Edebiyatında halk tipi mesnevi tarzı örneklerini taşıyan “Rüstem-Dastan” kahramanlık manzumesidir. Edebiyatçı M. Avezov adı geçen eserin giriş bölümünde “Yüksek düzeyde yazıldığını,

Şehnâme'nin tercümesi olmadığını ve kendi başına bir şaheser olduğunu vurgulamıştır (Kelimbetov, 2000: 236). İki eser karşılaştırılırken Turmağanbet'in eserinde Şehnâme'de geçmeyen birçok detayların olduğu görülmektedir. Nazire geleneği çerçevesinde kaleme alınan Kazak edebiyatının öz eseridir. Eser 11'li ve ara ara 7'li heceye ile yazılmış dörtlüklerle rastlanmaktadır. **Şakarim Kudayberdiuh**, Abay'ın edebi mirasını devam ettiren takipçisi, Kazak Edebiyatının abidevî şairidir. Milli edebiyatın gelişmesinin temel kaynakları Doğu edebiyatından ve Doğunun meşhur şairleri Hafız ve Fuzûlî'den çok etkilenmiştir. Hafız'dan “Kel ayakşı kımız kuy”, “Mâjilisinde dosıñnıñ”, “Anık erge joldas bol”, “Köriniske şokınğan” vb. aruz vezni ile 10 tane çeviri gazelleri (Jemeney, 2008: 9) mevcuttur. Şakarim Hafız'ın gazellerinde yer alan orijinal tasavvuf mecazlı sözcüklerin Kazakça karşılığı ile Kazak edebiyatına gazeli yansıtmıştır. Aynı zamanda onun Kazak topraklarında mutasavvuf bir şair olduğu şüphesizdir. O şiirlerinde tasavvufî düşünceleri ve yaklaşımı örneklerle barındırmıştır. Örneđin, “Mey” sözcüğünü “Kımız”²; “sâkî” sözcüğünü “ayakşı”³ vb. sözcükleri örnek söyleyebiliriz.

² At sütünden yapılan Kazak milli bir içeceği.

³ 1. Ayakşı; su, içki sunan. 2. İnsan ruhuna Allah sevgisi saçan kimse.

Şairin Hafız'dan yaptığı "Hâ" redifli gazelinin matla beytine nazire çevirisi şöyle geçmektedir:

Hafız: *Elâ ya eyyuhâs-sâ'î edir kâsân ve nâvelhâ*

Ke eşk âsân nümûd veli üftâd müşkilhâ

Şakarim: *Aynaldırıp ey, saġi, keselerdi maġan at,*

Taukimetin k rseter o ay kelgen mahabbat

(Jemeney, 2008: 62).

Ey! Sâki, kadehi d nd r, bana sun; çünkü aşk önceden kolay göründü ama sonradan m Őkiller meydana geldi." Şair beyti dörtlükler Şeklinde Şöyle aktarmıŐtır: (Jemeney, 2008: 63)

"Kel, ayakşı, kımız kuy,

K pke ber de, maġan ber.

Vakit saldı avır köy,

Can kısılıp aktı ter."

[Gel, ayak ı, kımız koy

Herkese sun, bana sun

Vakit verdi aġır hal

Can sıkılıp döküldü ter]

Maalesef Şairin dile getirdiġi dil, konu ve yerli malzemede a tıġı  ıġır daha sonraki yıllarda sürdürülememiŐtir. Ancak Şair bu kaygısını ve Doġu

şairlerinin dünya edebiyatı tarihinde epey iz bıraktığını anlatmaktan vazgeçmemiştir. Bunların dışında Şakarim Kudayberdiulı'nın şiirlerinin yanı sıra hayatının çeşitli dönemlerinde yazdığı aşk konulu destanları birer “hamse” denemesidir. “Läyli Mäjün”, Eñlik - Kebek”, “Nartaylak - Aysuluv”, “Kalkaman – Mamır”, “Mutılğannıñ ömiri” çift kahramanlı aşk destanlarıdır. Bu eserlerde XVIII. ve XIX. yy. Kazak toplumunda yaşanmış gerçek olaylardan kahramanların ve mekânların gerçek isimleri anılmaktadır ve temel olay, töre ve geleneklere kurban gitmiş âşıkların trajik hikâyeleri dile getirilmektedir. Deneme hakkında Kazak Edebiyatının duayenlerinden Prof. Dr. Rahmankul Berdibay, Şakarim Kudayberdiulı'nın hamse denemesine şöyle bir değerlendirme yapmıştır: “Şakarim, Kazak Edebiyatında hamse geleneğini başlatma ve devam ettirme girişiminde bulunmuştur” (İbragim, 2010: 278-279).

3. Kazak Edebiyatı'nda “Leyla ve Mecnun”

Kıssaları

Arap Edebiyatında kaynaklanan Fars Edebiyatına geçen ve daha sonra zirvesini Türk Edebiyatında bulup hazine şaheser haline gelen birçok eserler vardır. Bunların başında manzum aşk hikâyeleri ve özellikle “Leylâ ve Mecnûn” gelir. Esasında Leylâ ve Mecnun hikâyesi, Arap edebiyatında X.

asırdan beri yaygın bulunmaktadır. Arap çöllerinden meydana gelen mensur ve manzum parçalı şekliyle ün kazanmıştır. X. asırdan sonra Mecnun kendini Leylâ'dan Mevlâ'ya ulaştırarak aşkıyla tasavvufî aşkın temsilcisi olarak gösterilmiştir. Fars edebiyatında Nizâmî, Dihlevî, Câmî ve Türk edebiyatında ise Fuzûlî, Nevâî mesnevi yazım yolunu devam ettiren söz sanatı kuyumculardandır. Şairler bu konuya sık sık başvurmuşlar ki, onun nedeni de nazire, nazire geleneği olsa gerek. Bu geleneğin oluşmasında aşk konulu eserlere gösterilen özen sonrası doğmuştur diyebiliriz. Yazılı edebiyatın nişanı aşk şiirini, Kazak şairlerinin eserlerinde milli nazım biçimi sayılan kafiye örgüsünü görmek mümkündür. Aşk içerikli şiir Kazak şairlerini de etkilediği şayandır. Gaye Doğunun aşk konulu şiirlerini halkın huzuruna çıkarıp evvel tanıştırmayı hedef eden Kazak şairleri, merak ettiren konuyu işlenişi bakımından Doğu şairlerinin eserlerinden geride kılmadı. Onlar şaire mahsus, söz sanatı ürünlerini ustalıklı kullanarak meydana bir dünya şaheserleri getirdiler. Kazak Edebiyatında nazire ve nazire geleneği çerçevesinde kaleme alınan ve geleneğin devamı olan “Leyla ve Mecnun” manzum aşk hikâyesidir. Kazakça yazılıp, tarihi dönemlerin kanıtını taşıyan nazire geleneği ve onun Kazak Edebiyatındaki yerini değerlendirmek bugünün edebiyat araştırmacıları için söz konusudur.

Bu konuda Kazak Edebiyatında şaheser, nazire geleneğine ait şakarim Kudayberdiulı'nın aşk konulu önemli eseridir. XVI. asır Türk edebiyatının divan şairi Fuzûlı (1498-1555)'ye nazire yazdığı Kazakça ilk manzum “**Läyli Mäcnün** (1907) (Leyla ve Mecnun)” destanıdır. şair Fuzûlı'den o kadar etkilendiğini giriş kısmında dile getirmektedir. Bu hususta kendinden 3 asır önce kaleme alınmış şaheserden etkilenmesi tabiidir. Aşağıda şakerim'in bu konuda manzum bir parçası yerinde olacaktır:

*“Navaı, Sağdı, řämsi, Fizuli bar,
Saykali, Koja Hafız, Ferdavsiler...
Bäyitši elden askan řeřen bolıp,
Älemge sözdiñ nurın jayđan solar.”*

*Mäjnünniñ Läylimenen az jumısı,
Äne sol şın ğaşıqtın kılđan isi.
Bulardıñ äpsanasın jazđan adam,
Fizuli Bağdadı değen kisi.*

*Onday ğıp eř bäyitši jaza almađan,
Nakışın şın keltirip kaza almağan.
Kitabın Fizulidiñ izdep tavıp,
Kez boldı biltırđı jil azar mağan.”*

(Kelimbetov, 2000: 206)

*[Nevaî, Sa'dî, Şemsî, Fuzûlî var,
Seyhâlî, Hoca Hafız, Firdevsî'ler
Beyitçiler ünü başka diyarlara ulaştan şeşen olup
Dünyaya söz nurunu yaymıştır onlar*

*Mecnun'un Leyla ile azdır işi
İşte budur gerçek aşğın işi
Onların efsanesini yazan kişi
Fuzuli-i Bağdadi diyen kişi*

*Hiçbir beyitçi onun gibi yazamamış
Nakşını tam yerine oturtamamış
Kitabını Fuzûlî'nin arayıp buldum
Buldum zar zor ile geçen sene]*

Destan mesnevi düzenleme plânına daha çok benzemektedir ve şekil itibarıyla 11'li hece ve 474 dörtlükler halindedir. Destanın olay örgüsü tıpkı Fuzûlî'nin "Leyla vü Mecnûn"unda olduğu gibi ortak olaydan türemektedir. Yalnız Şakarim manzumesini dörtlüklerle hikâye etme yolunu tercih etmiştir. Manzumenin giriş ve sonuç bölümlerinde şairin değişiklikler yaparak ilave ettiği dörtlükler ve bazı motifler bulunmaktadır. Şair, destanın giriş kısmında eleştirel bir üslupla Kazak okurunun okuma merakının azlığından şikâyet etmektedir. Halkının klasik edebiyat ve sanattan mahrum

olduğunu, öğrenmeye meyilsiz olduklarını söylemektedir. Destanın sonuç kısmında toplumdaki ahlâk çöküşünden, adaletsizlikten, ilimden uzak kalmışlıktan ve sevgisizlikten dert yanmaktadır. Kendi halinin Mecnun'dan daha beter olduğunu, zira Mecnun'un mevcut olana, kendisinin ise olmayana âşık olduğunu söyleyerek toplumsal gerçekleri göz önüne sermektedir (İbragim, 2001: 277).” Şairin aynı “Läyli-Mäjnün” konusunda kaleme aldığı manzum eserini Nizamî'den etkilenerek yazdığını arz etmektedir. Tamamlanmamış nüsha Kazak aydını S. Seyfullin tarafından 1935'te kitap halinde bastırılmıştır. Giriş kısımları ortak olan nüsha içerik bakımından ortak motif taşımaktadır.

Esenjolov'un derlediği/istinsah ettiği yazmaların arasında en kapsamlı olanı “Läyli-Mäcnün Kıssası”dır. Läyli-Mäcnün Kıssası müellifi bilinmemektedir. Yazma tek nüsha hâlinededir. Eser daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış, araştırılmamış ve bölümlere ayrılmamıştır. Kazakistan İlim Akademisi Merkez Kütüphanesi “KİAMK” dedir (Envanter no: 2001, dosya: ş.); yazıya geçirilme tarihi belirsizdir. Nüsha, 1948 yılında Ergali Esenjolov tarafından KİAMK'ye teslim edilmiştir⁴. Her varakta 20-22 satır/dize geçmektedir; ikili ve üçlü dizeleri satır olarak hesapladığımızda 38-40 arasında

⁴ Babalar Sözünde bu bilgiler kısa bir şekilde açıklanmaktadır.

değişiklik gösterir. Yazma olarak kaleme alınan 11’li ve 12’li hece vezniyle yazılan 1008 civarında dörtlükler yer almaktadır. Eserin belli konumlarında Mäcnün’ün gazeli, Mäcnün’ün cevabı; Lâyli’nin gazeli, Lâyli’nin cevabı başlıkları altında 7-8’li hece vezniyle yazılan “cır” nazım şekliyle yazılan manzum ikili, üçlü ve dizeleri sayısız olan ve yer yer mesnevi tipi beyitlerine benzer şiirler bulunmaktadır. Eserin müellifinin Fuzûlî’den çeviri yaparken bir bir takip ettiği beyitleri dizelere sığdırmaya çalışmış olduğu görülmektedir. Bazen şiirleri, uygulandığı kurallara uyum sağlamadan, irticalen gelen sözler nedeniyle fazla dizeler oluşmasına yol açmıştır.

2005 tarihinde Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı tarafından başlatılan “Medeni Miras” Programı kapsamında M. Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü tarafından eski yazılı metinleri kiril harfiyle 100 ciltli “Babalar Sözü” serisini yayımına başlatmıştı. Lâyli-Mäcnün Kıssası “Babalar Sözü” serisinin 19. cildinde “Ğaşıktık Dastandar” başlığı altında alelacele bir şekilde Kiril alfabesiyle basılmıştır. Cildi K. Alpısbayeva, B. Azibayeva ve J. Saltakova hazırlamıştır. Ancak 2005 yılına kadar arşivde bulunan esere Kazak elyazmaları bölümü tarafından ve ilmi araştırma bakımından sınıflandırmaya tabi tutulmamış, değerlendirme yapılmamıştır. Dolayısıyla metni Kiril harfine

hazırlayanların pek çok yerde okuma hataları yaptıkları ve bu yönden birçok sözcüklere anlam veremedikleri göze çarpmaktadır. Hazırlayanlar eserin 1917 tarihli Kazan şehrinde yayınlanmış ve daha sonra bu kitaptan bir iz kalmayan “Layla va Macnun Hikayası”nın tercümesi olabileceği görüşleri ileri sürülmüştür⁵. Fakat elimizde somut bir veri bulunmadığı için net bir görüşe sahip değiliz. Ancak tarafımızca Kazakistan Devleti “Kol jazbalar” arşivi ile Rusya Federasyonu yazmalar kütüphanesi somut olmayan tahminlerden yola çıkarak yeterince taranmamış olduğu görüşünü bildirmekteyiz⁶, Dolayısıyla kaynakların aslı elde edilmemiştir. Muhtemelen bu eserin bir taş baskısının Kazan yazmalar arşivinde bulunduğu görüşünderiz. Bu konu incelemesini yaptığımız çalışmanın ileri senelerde taş baskısının aranması ile derleyen hakkında yeni bilgilere ulaşmak hedefimizdir. Şu anda müellifi ve eser hakkındaki bilgilerimiz incelemenin özünü kapsamaktadır.

⁵ Babalar Sözü., a.g.e., s.284.

⁶ Eđer Kazakça kaleme alınan “Läyli-Mäcnün Kıssası”, Fuzûlî'nin Tatarca varyantı olan “Layla va Macnun Hikayası” olma ihtimali mevcut ise; bu kitabın taş baskısı muhtemelen Tatar kardeşlerimizin elyazmalar bölümlerinde bulunabilir, daha doğrusu bulunması gerekir.

Sonuç

Kazak Edebiyatı'nın tarihi döneminde nazire geleneğini devam ettiren şairler ve eserleri üzerine ayrıca araştırma yapılması önemlidir. Kazak Edebiyatı'nı devirlere sınıflandırırken eski klasik alanına ilişkin bir tarihi dönemin kapısı açılacaktır. Yazılı edebiyatın temellerinin bir bağı olarak ortaya çıkması edebiyatımızın klasik devrini daha da zengin kılacaktır.

Çalışmanın sonunda Kazak Edebiyatı'nın tarihi döneminde yer alan nazire geleneği köklü geçmişimizden, güçlü geleceğimize yansiyacaktır. Giriş kısmında ifade ettiğimiz nazire geleneği kurulum ve gelişme tarzını kısaca edebiyat muhitlerinde tarihi izlerine değindik. Kazak edebiyatının yazılı döneminin başlangıç evresinde görünmesini tanıtmaya çalıştık. Bilhassa, nazire eserleri meydana getiren edebiyat kuralı gereği beyitten gazele ve aruzun belli kalıpları çerçevesinde mesnevi biçiminde alınmasıydı. Ancak Kazak Edebiyatı nazım biçimi gazel yazma konusunda çoktan geride kalmıştır. Kazak şairleri kaleme aldıkları eserin tercüme dünya olmamasına, onun muhtevasına dikkat etmişler. Dolayısıyla esas kaynağın sadece ana fikrini alıp hayat görüşlerini, felsefi fikirlerini ve o coğrafyada uygun anlatım biçimini tercih etmişler. Fakat nazım biçiminin farklı türüne başvurması ve sonucunda

mesnevi türü halk tarzı kıssa-destanların meydana gelmesi, nazire geleneğini devam ettirmesi bakımından mahiyet taşımaktadır. Toplumun bütün sosyal yaşam biçimlerini milli eserlerine yansıtmayı hedefleyen Kazak şairleri, bu türde nazire geleneğini devam ettirmeyi sürdürmüşlerdir.

Kazakistan bağımsızlığını elde etmesiyle beraber doğu edebiyatı türleri ve unsurlarını bünyesinde bulunduran eserleri araştırmayı doğal bulmaktadır. Ancak bu tür çalışmalar olduğu kadar görünmeyip araştırma yanı eksik kalmaktadır. Bir millet için edebiyatı önemli yere sahiptir. Dolayısıyla klasik Kazak düşüncesinin varlığı, tarihi açıdan önemlidir. Bu konu Kazak toplumunda tanınmaya, okunmaya ve araştırılmaya hak kazanması gereken meselelerdendir. Bu eserler sayesinde Kazak Edebiyatı edebiyat noktasında eksik kalan tarafları tamamlanacaktır. Yeteri kadar bilinmeyen birçok eserler halen incelenme ihtiyacı duymaktadır. Doğunun meşhur klasik şairleri işleyen önemli insani düşüncelerine Kazak şairlerinin de katkıda bulunduğunu okuyuculara tanıtabilmek bugünün araştırmacılarına düşen bir emektir. Söz sanatı bakımından çalışmaların neticesinde Kazak Edebiyatı'na kazandırılan yeni ufuklar gün ışığına çıkacaktır. Çalışma gelecekte bu alanda emek sarf eden araştırmalara konu olacak ve yeni ufuklar kazandıracaktır.

Kaynakça

- Akar, M. (2010). Türkiye ve Kazakistan'ın Yazılı Eski Edebiyatlarında Ortak Konulu Eserler. *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl konulu 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu-I*, Ankara: 27-29 Mayıs 31-42
- Aksoyak, İ. H. (1996). Mahzenü'l-esrâr Geleneğine Bağlı Mesnevilerdeki Ortak Hikâyeler. *Bilig*, Güz; S. 3, 182-189. Ankara.
- Avezov, M. (1959). *Ar Jyldar Oilary*. Almaty: Kazakh Memleketi Korkem Adebiet baspasy.
- Çiçekler, M. (2008). Sa'dî-i Şîrâzî. *DİA*, 35, 405-407, İstanbul: TDV Yayını.
- Devellioğlu, F. (1999). *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Yayınları.
- Durmuş, İ. (2006). Nazîre, Fars Edebiyatı, *DİA*, 32, 455-456, İstanbul: TDV Yayını.
- İbragim, D. (2010). Klâsik Kazak Şâiri Şakarım Kudayberdiuli'nin Hayatı ve Aşk Konulu Şiirleri. *Turkish Studies – International Periodical For The*

Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 5(3) Summer, 258-281.

Jemeney, İ. (2008). *Hafız – Shakarim Ruhani Undestigi*.
Almaty: Danalcak Mayegi.

Kaplankıran, D. (2016). Kazak Türkçesinde Edebiyatla İlgili
Terimler. *İdil*, 5.26, 1797-1824.

Kelimbetov, N. (1998). *Ejelgi Turki Poeziyasy Jane Kazak
Adebiyetindegi Dastur Jalgastygy* (Monografya).
Almaty: Gylym.

Kelimbetov, N. (2000). *Ejelgi Turki Poeziyasy Jane Kazak
Adebiyeti Bastavlary*. Astana: Elorda.

Köksal, M. F. (2006). Nazîre, Türk Edebiyatı, *DİA*, 32, 455-
458, İstanbul: TDV Yayını.

*Kunanbaev Abay shygarmalarynyn 2 tomdyk tolyk zhinagy
(Olender men Poemalar)*. (1957). Almaty: Korkem
Adebiyet.

Mermer, A.- Koç Keskin, N. - Alıcı, L.- Eflatun, M. (2010).
Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatına Giriş. Ankara:
Akçağ.